

İnfant yerine Homunculus; Orta Çağ Batı Sanatında Çocuk İsa'nın Yetişkin Temsili Homunculus Instead of Infant; The Representation of Child Christ as an Adult in Western Medieval Art

Işık Eflan TINAZ

Sorumlu Yazar/Corresponding Author

Dokt. Öğr. Işık Eflan TINAZ

İstanbul Üniversitesi
Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü, İstanbul, Türkiye

ORCID: [0000-0002-9755-3140](https://orcid.org/0000-0002-9755-3140)
e-mail: eflant@gmail.com

Başvuru/Submitted: 27.10.2023
Kabul/Accepted: 30.07.2024

Atf: Tınaz, Işık Eflan, "İnfant yerine Homunculus; Orta Çağ Batı Sanatında Çocuk İsa'nın Yetişkin Temsili", *Ortaçağ Araştırmaları Dergisi*, 7/2 (Aralık 2024): 295-316.

Citation: Tınaz, Işık Eflan, "Homunculus Instead of Infant; The Representation of Child Christ as an Adult in Western Medieval Art", *Ortaçağ Araştırmaları Dergisi*, 7/2 (December 2024): 295-316.

Lisans/License:

Öz- Bu çalışma, Orta Çağ Batı sanatında Çocuk İsa temsillerinde çocuk formu yerine yetişkin bedeninin tercih edilmesinin kavramsal temellerini ve biçimsel gelişim sürecini ele almaktadır. Geleneksel çocuk imgesinden olgunlaşmış bir figüre doğru yaşanan bu geçişin teolojik temeli, İsa'nın İlahi ve insanî birleşimi üzerine kurulu olan ikili doğasının karmaşık anlayışında yatar. Bu doğa, Çocuk İsa'nın olgun özelliklerle tasvir edilmesi yoluyla görselleştirilir. Görsel bir metafor olarak *Homunculus* (Küçük Yetişkin İnsan) modelini işaret eden bu tasarımın temeli öncelikle ruhun cenine ne zaman nüfuz ettiği hakkındaki felsefi ve teolojik görüşlerle şekillenir. Bu bağlamda, mükemmel ruhun yalnızca mükemmelliğe yaklaşmış bir bedende bulunabileceği savı şekillenir ve böylece İsa'nın tamamlanmış bir bedenle doğduğu fikri ortaya çıkar. Bunun yanında, Logos/Söz'ün bedenlenmiş hali olan İsa'nın konuşma eylemi ile olan organik bağı, onu *infant* yani konuşma yetisi olmayan dolayısıyla rasyonel olmayan bir insan olarak ele alınmasını imkânsız kılar. Doğum ve Eucharist gizemlerinin 13. yüzyıl teolojisi içinde bir arada ele alındığı benzer bir perspektif, İsa'nın bedenini yetişkin görünümlü bir çocuk olarak kurbanlık sınıfına yerleştirir. Çocuk İsa'nın yetişkin bedeni ile tasvir edilmesinin diğer bir temeli ise Orta Çağ sosyal yapısının içinde, infant kavramının zayıflık, hastalık ve ölümlle ilişkilendirilmesidir. Temsil, 14.yüzyıl'ın sosyolojik, teolojik ve estetik çocuk algısı ile değişime uğrar. Böylece, *Kutsal Çocukluk* kavramı dahilinde Çocuk İsa'nın betimlerindeki yetişkin öğeler dışlanır.

Anahtar Kelimeler–Homunculus, Çocuk İsa, İkonografi, Hristiyan Sanatı, Teoloji.

Abstract- This study explores the inclination in Western Medieval art to depict the Child Christ with adult attributes rather than in an infantile form. This shift finds its roots in the complex theological understanding of Jesus' dual nature, combining both the divine and human aspects. The portrayal conveys this idea through the depiction of the Child Christ with mature characteristics. The Homunculus metaphor provides artists with a means to emphasize the interaction between the human and the divine. It stems from philosophical and theological perspectives on when the soul enters the fetus, asserting that Jesus was born with a fully developed physique. Furthermore, in the 13th-century theological framework, Jesus' body is positioned within the domain of sacrificial offerings, appearing akin to an adult-like child. The intrinsic link between speech and the embodiment of the Logos makes it implausible to perceive him as an infant, devoid of speech and consequently, rationality. Another aspect of depicting the Child Christ with an adult body lies in the medieval social structure, where infancy is associated with fragility, maladies, and mortality. The representation transforms in line with the sociological, theological, and aesthetic perceptions of children in the 14th century. Consequently, elements of maturity in depictions of the Child Christ within the framework of Sacred Childhood are excluded.

Keywords– Homunculus, Child Christ, Iconography, Christian Art, Theology.

Yayın Tarihi	26.12.2024
Hakem Sayısı	Ön İnceleme: İki İç Hakem (Editör-Yayın Kurulu Üyesi) İçerik İncelemesi: Üç Dış Hakem
Değerlendirme	Çift Taraflı Kör Hakemlik
Benzerlik Taraması	Yapıldı-iThenticate
Etik Bildirim	ortacagarastirmalaridergisi@gmail.com
Çıkar Çatışması	Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.
Finansman	Herhangi bir fon, hibe veya başka bir destek alınmamıştır.
Telif Hakkı & Lisans	Yazarlar dergide yayımlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanır. https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/deed.tr
Date of Publication	26.06.2024
Reviewers	Single Anonymized - Two Internal (Editor board member) Double Anonymized - Three External
Review Reports	Double-blind
Plagiarism Checks	Yes – iThenticate
Complaints	ortacagarastirmalaridergisi@gmail.com
Conflicts of Interest	The Author(s) declare(s) that there is no conflict of interest.
Grant Support	No funds, grants, or other support was received.
Copyright & License	Author(s) publishing with the journal retain(s) the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0. https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/deed.tr

EXTENDED ABSTRACT

The concept of Child Jesus encompasses a complex theoretical framework involving the divine attributes of the soul implanted by the Annunciation into the womb of Mary and the physical embryo's development within this womb. At this juncture, the experience of the medieval observer gazing upon Child Jesus transcends merely seeing an infant; it is shaped through beholding the uncreated God, the most significant entity in the universe, and this perception materializes through the depiction of a miniature adult body shared with Mary. The theory development suggests that Jesus, already prepared for birth within Mary's womb, continues to retain this perfected form after birth.

Saint Isidore of Seville (560-636), in his work "Etymologies," delineates the stages of human growth and labels the period encompassing the first seven years as "infantia," rooted in the Latin term "infans," denoting the incapacity for speech. Isidore's holistic perspective implies that virtues form, and the discernment between good and evil begins only after the age of fourteen. The foundation of Isidore's theory lies in the Aristotelian notion that speech is a condition of rational beings, in contrast to the Augustinian thought that does not consider infants as rational. According to Augustine, a newborn, unable to attain perfection without God's assistance, cannot possess all these infantile attributes. The

chosen visual code for Jesus, who realizes himself as a completely perfect human and deity through the Annunciation, becomes a child figure with an adult body. This formula aims to depict Child Jesus as devoid of the mental attributes of childhood, yet unequivocally signifying his physical infancy, described by the Latin term "Homunculus," meaning "little man."

French historian Jacques le Goff asserts in his book "Civilization of the Middle Ages" that "there is no child in the Middle Ages, only small adults." The concept of childhood is synonymous with a sense of concern. Philippe Ariès, a French historian who views childhood as a historical societal structure determining biological and psychological development, states in "Centuries of Childhood" that "Medieval art did not recognize childhood or attempt to depict it until the twelfth century." According to Ariès, before the age of seven, children are considered miniature adults, and beyond this age, they are only adults engaged in work activities or other social roles. Art historian Matthew Knox Averett critiques Ariès' approach to the perception of childhood in the Middle Ages, arguing that sensitivity to childhood and concern for children began to develop in the 12th century.

The tradition of interpreting the doctrine of conception through visual means involves the Holy Spirit taking the form of a dove in the hands of the Father and flying towards Mary's body during the Annunciation. From the 12th century onwards, along with the dove, a child figure begins to emerge, visualized as a complete soul within a beam of light. One early example indicating theories of the child being entirely placed in the womb can be found in the icon of the Annunciation in the collection of St. Catherine's Monastery in Sinai. Here, the Incarnation places a transparent child representation with ready-to-be-born features on Mary's chest, facing the angel. The representations of Mary and Child Jesus highlight the dual nature of Jesus in different ways, through the child's body, gestures, and communication with his mother.

In the late 13th century, the period when Child Jesus' representations began to include nudity can be marked. In the early 14th century, as interest in perceiving the child as a unique theological, emotional, and moral being arose, portrayals of the Birth began to emphasize the natural bond between Mary and the Child, highlighting the mother's tenderness and the child's efforts to approach her. The influence of the formative Renaissance thought on the representation of the child can be observed in approaching the typology of the child to the Hellenistic Eros. Thus, while representations of Child Jesus directly emphasize childlike qualities in portraiture, the muscular groups indicated in the body emphasize adulthood. The treatment of Mary and Child Jesus in the context of a mother-son relationship, departing from existing religious and societal concerns, occurred in the 15th century, concurrently with the rise of humanism and the framework of New Platonism. This epistemic development, reading humans as a spiritual and bodily whole in contrast to the medieval understanding that separates spirit and body, creates the new Child Jesus of the Renaissance.

GİRİŞ

Orta Çağ tarihçisi Jacqueline Tasioulas şöyle der;

“Orta Çağ’ın kutsal bedenle olan ilişkisi Doğum ile başlamaz. Müjde ile başlar. Teolojik ve sanatsal açıdan ifade etmesi zor olan embriyo halindeki insan olan Tanrı kavramı ile başlar. Cenin Mesih, O’nun ilahi ve dünyevi doğaları arasındaki uzlaşmanın en zorlayıcı yönüdür.¹”

İsa’nın insani bedeni fikri Orta Çağ zihni için büyüleyici olduğu kadar karmaşık ve endişe vericidir. Çocuk İsa kavramı, Müjde ile Meryem’in rahmine yerleştirilen ruhun ve bu rahim içinde gelişen bedensel embriyonun tanrısal nitelikleri, İsa’nın bir fetüs olarak Meryem ile paylaştığı *matter* ve doğumun fizyolojik yapısı gibi çok katmanlı bir teori dizinine sahiptir. Bu aşamada, Çocuk İsa’ya bakan Orta Çağ insanının deneyimi, sadece bir bebek görmenin çok ötesinde, evrenin en önemli varlığı, yaratılmamış Tanrı’yı görmek üzerinden şekillenir ve bu algı küçük bir yetişkin beden ile görselleşir. İsa’nın annenin rahminde doğuma hazır şekilde tamamlanmış bir bebek olarak yerleştirilmiş olduğunu işaret eden teori gelişimi, bebeğin doğumu sonrasında da bu tamamlanmış formunu koruduğu yönünde ilerler. Aristoteryen ve Augustinuscu düşünce zemininde, konuşamayan anlamında kullanılan infant kelimesinin bedensel karşılığı olan yeni doğmuş bebek ise, aynı teolojik okuma nedeniyle İsa için kullanılamaz olarak kabul edilir². Müjdesi itibarı ile tamamen mükemmel bir insan ve tanrı olarak kendini gerçekleştiren İsa için seçilen görsel kod, yetişkin bedenine sahip çocuk figürü olur. Bu kompleks anlayışı düzenli biçimde ele alabilmek için teorileri adım adım incelemek gerekir. Bu nedenle, ilk olarak Müjde’nin ve İsa’nın rahme yerleştirilmesi hadisesi üzerine ilerleyen yorumlara bakılmalıdır. Böylece, hamilelik sürecinin algılanışı ve bu çerçeve dahilinde doğan çocuğun fiziksel ve ruhsal yapısı üzerine gelişen teolojik görüşler anlaşılabilir. Tanrı’nın doğumu kavramının bedensel karşılığının nasıl olması gerektiği üzerine şekillenen yetişkin görünümlü çocuk modelinin sanatsal üretime yansımaya dair sadece teolojik alt yapının anlaşılması elbette ki yeterli değildir. Orta Çağ’ın içinde bulunduğu sosyo ekonomik şartlar doğrultusunda çocuk algısının da bu tasarım üzerindeki etkisi yadsınamaz. Bu nedenle, kapsamlı bir teolojik açıklamanın yanında toplumsal kodlardaki çocuğun yeri de anlaşılmalıdır. 14.yüzyıl itibarı ile değişime uğrayacak olan görsel model bahsedilen teolojik ve sosyolojik nedenlerin gelişim süreci ile paralel bir yapıya sahiptir. Böylelikle, Homunculus olarak görselleştirilen Çocuk İsa figürünün kavramsal alt yapısı bir bütün olarak ele alınabilir.

1. Müjde, Gebelik ve Doğum; Homunculus Tasarımının Oluşumu

Müjde ve İsa’nın rahme yerleştirilmesi Kanonik İnciller arasında sadece Luka İncilinde yer alır. Bunun yanında Çocukluk İncilleri arasındaki Apokrif Yakup incilindeki Müjde diyalogunun detayları hamile kalışa dair daha açıklayıcıdır. Luka 1:26-39’da Elisabet’in hamileliğinin altıncı ayında -ki bu detay daha sonraki temsil değerlendirmeleri için önemli bir noktadır- Melek Meryem’e görünür ve hamile kalacak ve bir oğul doğuracak olduğunu müjdeler. “Kutsal Ruh senin üzerine gelecek ve Yüceler Yücesi’nin gücü sana gölge olacak” ifadeleri ile ruhun rahme yerleşimi ifade edilir. Apokrif Yakup İncili 9:2-3’de ise diyalog biraz daha açıklayıcıdır;

“(…) Melek dedi, Meryem korkma. Çünkü sen Tanrı önünde lütuf buldun ve O’nun Kelamı’ndan hamile kalacaksın. (...) Meryem sordu, Her kadın gibi mi doğuracağım? Melek: Öyle değil Meryem (O şekilde değil), Rabbin gücü sana gölge olacak ve doğacak olana Kutsal’ın Oğlu denecek.³”

Sahnenin ikonografik detaylarının da kaynağı olan metin, hamile kalışın kelam aracılığı olacağını vurgular ve Meryem’in doğumun doğası ile ilgili meşru endişesi bertaraf edilir. Hamile kalış ve doğuma kadar geçen süredeki bebeğin gelişiminin kavranması ise iki önemli sorunsalı içerir. Bebeğin rahimdeki ruh-beden ilişkisinin çözülmesi ve bu dönem içinde anneden kendisine aktarılan *matter*. Aristoteles, *De Generatione Animalium* eserinde, erkeğin hareket ilkesi olduğunu ve dişinin ise bedeni sağladığını, bu

¹ Tasioulas, Jacqueline, “Heaven And Earth In Little Space; The Foetal Existence Of Christ In Medieval Literature And Thought”. *Medium Ævum*, 76(1), 2007, s. 24. <https://doi.org/10.2307/43632295> (Erişim Tarihi:27.09.2023)

² Augustinus, *Confessions*, I:8;13

³ James, Montague Rhodes, “Book of James or Prolevangelium”, *The Apocryphal New Testament*, (Oxford Clarendon Press, 1984), 48.

maddenin annenin menstrual dönemi ile ilişkili olduğunu işaret eder.⁴ Kilise Babası Sevilla'lı Aziz İsidore (560-636) ise *Etymologies* eserinde benzer bir perspektifle “Anne ismini ondan bir şey yapılan şey, yani *materadan* almıştır. Anne maddedir, baba ise nedendir” yorumunu getirir.⁵ Meryem'in rahmine yerleştirilen Tanrı'nın, materyal olarak anne ile belirli bir paylaşıma girmesi demek, insani bedeninin ilk günah ile bağlantısının kurulması anlamına gelir. Meryem her ne kadar cinsel birliktelik dışında ve ilk günah olmaksızın çocuğa gebe kalmış olsa da Meryem'in kendisi ilk günahın *sorumluluğunu* (*günahını değil*) taşımaktadır.

Burada önemli bir parantez açma gerekliliği doğuyor. *Immaculate Conception*/Lekesiz Gebelik/Doğuş kavramının anlaşılması, Meryem'in bu husustaki konumunun kavranması için oldukça önemlidir. 431 Efes Konsili kararı ile Tanrı Anası olarak kabul edilen Meryem'in ilk günahattan muaf tutulması meselesi Orta Çağ boyunca şüphede kalır. Bu terim, Meryem'in annesi Anna'nın rahmine yerleştirilmesinin cinsellik dışı olduğunu işaret eder. Apokrif Yakup İncili 1-4'de yer alan Anna'ya Müjde, Meryem'in Augustinuscu anlayışla cinsel istek ve zevk olmaksızın, ilk günahla lekelenmeden rahme düştüğüne referans verir. Bu doktrin, bebek İsa'nın yetişeceği rahmin niteliği için kusursuz bir zemin hazırlasa da Meryem'i insanlığın evrensel düşüşünden istisnai bir konuma yerleştirir ve bu da tüm yaratılmışların İsa'nın kurtuluşuna ihtiyaç duymasının gerekli olduğu teolojiyle çelişir⁶. Azizler [Clairvaux' lu Bernard](#) (1090-1153†1174), [Albertus Magnus](#) (1193-1280†1622), [Bonaventura](#) (1217-1274†1482) ve [Thomas Aquinas](#) (1225-1274†1323) gibi teolog ve filozoflar, Meryem'in doğmadan önce rahimde kutsanmasını kabul etme eğilimine sahip olmakla birlikte, İsa'nın kurtarıcı lütfü ile gerçek günahından korunduğunu, ancak orijinal günahın dışında tutulamayacak olduğunu savunur. Orta Çağ düşün sistemini şekillendiren Thomas Aquinas, *Summa Theologiae* eserinde şöyle yazar;

“(…) Meryem Ana'da bile ilk olarak doğal olan vardı, çünkü o önce bedende gebe kaldı, sonra ruhla kutsandı (….) Kutsal Bakire, ana rahmindeki orijinal günahın kişisel lekesinden arındırıldı; ancak tüm insan doğasının suçundan kurtulmadı (….) Orijinal günah, doğuş yoluyla, insan doğası geçer ve doğrudan doğruya orijinal günah doğayı etkiler. Bu, gebe kalan dölün canlanmasıyla gerçekleşir. Bu nedenle, canlanmadan sonra gebe kalan dölün kutsanmasına bir engel yoktur: çünkü bu aşamadan sonra döl, annenin rahminde insan doğası almak amacıyla değil, zaten aldığı şeyin belli bir olgunlaştırılması için kalmaktadır.⁷”

Daha açıklayıcı bir anlatımla Aquinas *Compendium Theologiae* eserinde şöyle ifade eder:

“(…) Meryem sadece fiili günahla değil, aynı zamanda özel bir ayrıcalıkla orijinal günahattan da temizlenmişti. O, gerçekten üzerinde orijinal günah varken gebe kalmıştı. Eğer Meryem orijinal günah olmaksızın gebe kalsaydı, İsa tarafından kurtarılmaya ihtiyaç duymazdı ve bu durumda İsa insanlığın evrensel kurtarıcısı olmazdı ki, bu O'nun değerinden eksiltici olurdu. Bu nedenle, onun orijinal günahla gebe kaldığını, ancak ondan özel bir şekilde arındırıldığını kabul etmeliyiz.⁸”

Teori, İsa'nın Müjdesi sırasında Meryem'in Melek ile olan kuşkulu ve endişeli diyalogu üzerine temellendirilir. [Clairvaux' lu Bernard](#), *Les 12 Prerogatives de la Bienheureuse Vierge Marie* metninde, özellikle Müjde sırasında Meryem'in kendi lekesizliğinden habersiz olduğunu vurgular.⁹ Bu noktada

⁴ Aristoteles, *Generation of Animals*, çev. A.I. Peck. ed. T.E. Page, (Cambridge: Harvard University Press, 1943), (1:21:729a), 109-111

⁵ Isidore, *Etymologies*. ed. Stephen A. Barney; W. J. Lewis; J. A. Beach; Oliver Berghof, (New York Cambridge University Press, 2006), (IX, v.6), 206.

<https://sfponline.org/Uploads/2002/st%20isidore%20in%20english.pdf> (Erişim Tarihi:27.09.2023)

⁶ Ruether, R.R., “Immaculate Conception of the Blessed Virgin Mary”, *A New Dictionary of Christian Theology*, ed. Alan Richardson, John Bowden, (London: SCM Press, 1983), 286.

⁷ Aquinas, Thomas, *The Summa Theologica*, çev. Tim Perrine, Christian Classics Ethereal Library, Ayrıca Bkz: Aquinas Thomas, *Summa Theologiae*, (Aquinas Institute, Inc.© , 2020), (3: 27,1,1-2), 4889. https://aquinas.cc/la/en/~ST_III.Q33.A1.C.2 (Erişim Tarihi:27.09.2023)

⁸ Aquinas, Thomas, *Compendium Theologiae*, çev. Cyril Vollert, S.J. (London: B. Herder Book Co., 1947), 224:2. <https://isidore.co/aquinas/english/Compendium.htm> (Erişim Tarihi:27.09.2023)

⁹ Clairvaux, Bernard (de), *Les 12 Prerogatives de la Bienheureuse Vierge Marie*, çev. Michel Perrin, (2002), 9-11. http://eucharistiemisericor.free.fr/saint_bernard.php (Erişim Tarihi:27.09.2023)

önemli bir sorunsal ortaya çıkar; Meryem, annesinin rahmine düştüğünde mi, ruh embriyoya verildiğinde mi, yoksa Müjde'yi aldığı anda mı temizlenmiştir?¹⁰

Kilise Babası Hippo'lu Aziz Augustinus (354-430) *İtiraflar* eserinde tüm bebeklerin *ilk Günah*'dan dolayı *sorumlu* doğduklarını savunur. *Annem beni her düşündüğünde suçluluk benimledir* der.¹¹ Bu durumda, Tanrı'nın insani doğasını işaret eden bedeni -ki kurbanlığının da aracı olacak olan- kutsal etin, ilk günahın sorumluluğunu taşıması olası değildir. Augustinus, *Questions on Exodus* metninde, Çıkış 21:22'de bahsi geçen bir düşük hadisesi üzerine kürtaj ve düşük ile ilgili şu yorumu yapar; "(...) (bebek) Henüz biçimlenmemiş ve dolayısıyla henüz duyularla donatılmamış bir bedense bu yaşayan bir ruh olarak adlandırılmaz. Dolayısıyla bir canlı olmadığı için bu (kürtaj) bir cinayet olmaz."¹² Bu düşünce, ancak doğmamış bebeğin bir canlı olmadığını ve ruhu olmadığını vurgularken doğan tüm bebeklerin ilk günahın sorumlu olduğunu dile getirir.

Ruhun fetüse belirli dönemlerde ve belirli niteliklerle erişmesine dair erken teori Aristoteles tarafından üç aşamalı olarak yorumlanmıştır. Buna göre ilk aşamada fetüs bitkisel ruha sahiptir ve hareketsizdir. İkinci aşamada duyarlı olan hayvani ruha kavuşulur ve son olarak da zeki (insani) ruha erişilir. İnsani ruh, beden ile ruhun etkileşimli olabileceği doğuma en yakın dönem olarak kavranır.¹³ Aristoteles'in bu ayrılmış ruh teorisine Thomas Aquinas *Summa Theologiae* eserinde iki noktada itiraz eder. Buna göre, *besleyici ruh, sonra duygusal, en sonunda zihinsel ruh olarak, gelişim gösteren bütünsel bir ruhun embriyoda başlangıçtan itibaren mevcut olduğu söylenmelidir*.¹⁴ Aquinas, ruhun ayrıksı değil ama aşamalara sahip olduğunu ve bu aşamaların belirli bedensel yeterlilikler ile doğru orantılı olarak ilerlediğini savunur.¹⁵ Buna göre, gebeliğin aşamalarında yeterliliklere ulaşan bedene uygun ruhsal gelişim gözlenir. Bunun yanında, ruhun bedene ilk girişi ile ilgili olarak genel inanış gebeliğin kırkınıc/kırk altıncı günü üzerindedir. 1275 Genoa Başpiskoposu Jacobus de Voragine (1230-1298) tarafından yazılan *Legenda Aurea* metni bu teoriyi sade bir dille açıklar;

"(...) Öncelikle, kırkınıc gün çocuğun tapınağa sunulduğu gibi, aynı zamanda onun oluşumundan itibaren kırkınıc gün ruhun bedene nüfuz ettiği düşünülmelidir. (Her ne kadar skolastikler ve fizikçiler bedeninin kırk altıncı gün tamamlandığını söyleseler de.) Ruhun bedene kırkınıc günde nüfuz etmesiyle, bedeninin kendisi tarafından lekelenmiş olduğu kabul edilir, bu yüzden kırkınıc günün, sunulan kurbanlar aracılığıyla tapınağa sunulurken bu lekenin temizlendiği düşünülmelidir."¹⁶

Bu noktada iki önemli cümleyi ele almamız uygun olacaktır. Yuhanna 6:51'de İsa'nın sözü olarak şöyle yazar: *Ben, Gökten inmiş olan diri ekmeğim*. Eucharist dogması ile Müjde ve Doğum hadisesinin bir arada düşünülmesine zemin hazırlayan bu söylem, İsa'nın bedensel ve ruhsal varlığını belirli bir biçimsel ve ruhsal tamamlanmışlık ile işaret eder ve doğumda ortaya çıkan kimliği biçimsel olarak belirler. Kurbanlığın ekmeği, rasyonel bir canlı olarak gökten inmiştir. Iohannes Damaskenos (650-754), *De Fide Orthodoxa* eserinde İsa'nın Meryem'in rahmine yerleşmesi ile ilgili olarak şöyle yazar: "*Çünkü doğası gereği mükemmel bir Tanrı olan O, doğal olarak aynı şekilde mükemmel bir insan haline geldi; doğasını değiştirmedir*."¹⁷ Damaskenos'un özellikle üzerinde durduğu nokta ruhun embriyoya ilk gelişine dair teorilerin İsa için geçerli olmadığı yönündedir. İsa'nın Müjde sırasında canlandığını değil, ana rahmine mükemmel bir ruh ve beden olarak, bir bütün olarak geldiğine işaret eden Damaskenos, böylece fetüsün normal gelişim aşamalarının dışlanmış olur. Özellikle ikili doğanın anlaşılmasını

¹⁰ *Immaculate Conception* dogması, Papa Pius IX tarafından 1854 yılında "Ineffabilis Deus" isimli apostolik konstitüsyonla Katolik Kilisesi'nin resmi öğretisi olarak belirlenmiştir.

¹¹ Augustinus, *Confessions*, ed. Betty Radice, çev. R.S. Pine-Coffin, (London: Penguin Books, 1961), (1: 7;8), 31-32.

¹² Augustinus, "Questiones Exodi", *Corpus Christianorum Series Latina*, (Turnholt Belgium: Brepols, 1953), (33), Q. 80, 1425, 111.

¹³ Aristoteles, *Generation of Animals*,165; Ayrıca Bkz: Tasioulas, "Heaven And Earth In Little Space; The Foetal Existence Of Christ In Medieval Literature And Thought", 33-34

¹⁴ Aquinas, *Summa Theologica*, (1: Q.118, A.2,2), 1283; (1:Q.76,3A.,3),826. <https://aquinas.cc/la/en/~ST.III.Q33.A1.C.2> (Erişim Tarihi:27.09.2023)

¹⁵ Aquinas, *Summa Theologiae*, (3: Q.33, A.1, 2), 4961.

¹⁶ Voragine, Jacob (de), *Legenda Aurea*, ed. Th. Gresse, (Liepzig: Librariae Arnoldinae, 1850), 1;37, 158-159. <https://archive.org/details/legendaureavulg00jacouoft/page/158/mode/2up?view=theater> (Erişim Tarihi:27.09.2023)

¹⁷ Damascene, Jean, *Expose Exacte De La Foi Orthodoxe*, çev. Emmanuel Ponsoye, (Paris, 1966), 3:2, 884. <https://www.scribd.com/document/446814882/John-Damascene-De-Fide-orthodoxa-French-pdf> (Erişim Tarihi:27.09.2023).

hedefleyen metin, İsa'nın mükemmel insan olan doğasını da sıradan insan doğasından ayırır ancak rahimdeki *temiz* kanın katkısını da yadsımaz, bunu uygun alan olarak yorumlar. Gebelik sürecinin İsa üzerinden işaret edilemeyeceğine dair diğer bir yorum ise yine Aquinos'dan gelir. Buna göre, İsa'nın ana rahmine geldiği anda rasyonel bir ruhu ve bu ruha uygun bedeni vardır.

“(…) Bir etkenin [ruhun] gücü ne kadar büyükse, maddeyi o kadar hızlı bir şekilde düzenleyebilir ve dolayısıyla, sonsuz güce sahip bir etken, maddeleri anında doğru forma yerleştirebilir. İkinci olarak, Bedenin oluşumu sırasında oluşan Kişi, Oğul'dur. Çünkü henüz oluşturulmamış bir bedeni kendine alması uygun değildir. Eğer döllenme, bedenin tam anlamıyla oluşmadan önce bir süre devam etseydi [hamilelik bir süre devam etseydi], bu durumda tüm bu sürecin Tanrı'nın Oğlu'na atfedilmesi mümkün olmazdı. Çünkü bu süreç, ancak o bedenin kabul edilmesi sebebiyle O'na isnat edilir. Bu nedenle, madde parçalarının yerleştirildiği yerde bir araya geldiği ilk anında, Mesih'in bedeni hem kusursuzca oluşturulmuş oldu.”¹⁸

Tasioulas, Orta Çağ'ın etkili metinlerinden biri olan Iohannis de Caulibus imzalı *Meditaciones Vitae Christi* metninde yer alan dikkat çekici bir yorumu paylaşır; *Çok küçük olsa da bedeninin tüm kısımları tamamlanmış bir insan olarak yaratıldı ve Kutsal rahme yerleştirildi (...) O zaman da şimdi olduğu kadar bilge ve güçlüydü.*¹⁹

Kutsal Ruh aracılığı ile hamile kalma doğmasının görsel araçlarla yorumlanmasına dair gelenek Kutsal Ruh'un, Vaftiz sonrasında İsa'ya doğru bir güvercin biçimde indiğine dair ifadelerden kaynaklı olarak²⁰, Müjde anında bir güvercin formunda Baba'nın ellerinden Meryem'in bedenine doğru uçuşu modeli ile şekillenir. 4. ve 5. yüzyıllara tarihlenen erken müjde sahnelerinden itibaren görülen bu betimleme biçimi, 12. yüzyıl ve sonrasında yerini güvercin ile birlikte, ışık hüzmelerinin içinde tamamlanmış ruh olarak görselleşen bir çocuk figürüne bırakır. Bebeğin bir bütün olarak rahme yerleştirildiğine dair teorileri işaret eden erken örneklerden biri, Sinai Aziz Catherine Manastırı koleksiyonunda bulunan Müjde ikon örneğidir. Burada Enkarnasyon, doğmaya hazır biçimsel özellikleri bulunan şeffaf bir çocuk temsilini meleğin karşısında duran Meryem'in göğsüne yerleştirir. (Fig.1-Fig.1a)

¹⁸ Aquinas, *Summa Theologiae*, (3: Q.33, A.1,3), 4961.

¹⁹ Tasioulas, “Heaven And Earth In Little Space; The Foetal Existence Of Christ In Medieval Literature And Thought”, s. 43.

²⁰ Matta 3:16; Markos 1:9-11; Luka 3:21-22.

Fig.1-1a: Müjde, Konstantinopolis üretimi, 12.yüzyılın son yarısı, İkon, Ağaç üzerine Tempera. (61x42cm), Aziz Catherine Manastırı Müzesi, Sinai Mısır.²¹

Müjde sırasında ruhun Meryem'e ulaşmasının çocuk formu ile betimlenmesine dair görsel gelenek, çocuk figürünün kurbanlık kavramı dolayısıyla Haç taşıyarak temsil edilmesi üzerinden gelişir (**Fig.2-2a; Fig.3-3a; Fig.4-4a**).

Fig.2-2a: Pacino di Buonaguida, Hayat Ağacı (Detay) Müjde,1310 – 1315, Ağaç Üzerine Tempera, (248x170 cm), Inv. 1890 n. 8459, La Galleria dell'accademia di Firenze, İtalya.²²

Fig.3-3a: (Detay) Müjde, 1405-1415, Middle Rhine Altar Panosu (74,5x60 cm), Köln Üretimi, Ağaç Üzerine Tempera, Utrecht Catharijneconvent Müzesi, Utrecht, Hollanda.²³

²¹ <https://stcatherines.mused.org/en/items/146895/annunciation>

²² <https://www.galleriaaccademiafirenze.it/en/artworks/albero-della-vita-pacino-buonaguida/>

²³ <https://adlib.catharijneconvent.nl/Details/collect/39653>

Fig.4-4a: [Robert Campin](#), Merode Altarı Triptik, (Detay) Müjde, 1427-32, Tournai üretimi, (Toplam: 64,5x117,8 cm. Orta panel: 64,1 x 63,2 cm.), Cloisters 56.70a-c, The Metropolitan Museum of Art, NY, United States.²⁴

Doğum aşamasına hazır bedene sahip çocuk figürünün Müjde sırasında Meryem'e ulaşması temsili, Aquinas'ın geliştirdiği ruh teorisine de temellenerek Meryem'in hamilelik sürecindeki materyal katkısını dışlar. Benzer bir noktada, Meryem'in hamilelik sürecini dışlayarak, rahimdeki çocuğun gelişkin olarak kabulüne dair diğer bir görsel formül, Meryem'in Elizabeth'i Ziyareti sahnesinde, gebeliklerin arasında altı aylık süre olmasına²⁵ ve Meryem'in Müjde'yi almasının üzerinden sadece günler geçmiş olmasına rağmen²⁶ (yaklaşık 4-5 gün), fiziksel görünüşünün tamamlanmış bir gebelik sürecini işaret etmesi üzerinde şekillenir. Yaklaşık 1380 yılına tarihlenen *Les Très Belles Heures de Notre-Dame Dua Kitabı*'na ait Ziyaret sahnesini gösteren aydınlatılmış el yazması örneği, Meryem'i hamileliğinin ortalama üçüncü evresinde betimler. (Fig.5) Gebeliklerin paralel olarak kavranmasına dair diğer bir dikkat çekici örnek ise Middle Rhine Altar Panosunda bulunan Ziyaret sahnesinde yer alır (Fig.6). Benzer örneklerine sıkça rastlanabileceği üzere, kadınların hamilelikleri açık bir mandorla içindeki yetişkin bebek figürleri ile tanımlanır. Burada açıkça işaret edilmek istenen İsa'nın kusursuz insanlığına dair teorinin ilanidir.

Fig.5: Narbonne Paremont Ustası, Ziyaret, *Tres Belles Heures of Notre-Dame de Jean de Berry*, y.1380, (28x20 cm), Aydınlatılmış El Yazması, MS Nouvelle Acquisition Latine 3093, fol. 28, Bibliotheque Nationale

²⁴ <https://www.metmuseum.org/art/collection/search/470304>

²⁵ Luka 1: 36.

²⁶ Luka: 1:39

de France, Paris, Fransa.²⁷

Fig.6: (Detay) Ziyaret, 1405-1415, Middle Rhine Altar Panosu (74,5x60 cm), Köln Üretimi, Ağaç Üzerine Tempera, Utrecht Catharijneconvent Müzesi, Utrecht, Hollanda.²⁸

Alman sanat tarihçisi Egon Verheyen, *An Iconographic Note on Altdorfer's Visitation in the Cleveland Museum of Art* makalesinde Ziyaret sahnelerinde, ana karnında yer alan İsa ve Yahya betimlemelerinin arasındaki farkı açıklar. Buna göre, Yahya her zaman dua eder pozisyonda ve İsa'ya dönük gösterilirken İsa her zaman kutsayan pozisyonda ve cepheden yer alır.²⁹ İnsan olan Yahya ile Tanrı Olan İsa bebeklerinin arasındaki ayrıma dair çarpıcı bir diğer örnek olarak Nuremberg, German National Museum'da bulunan 1420 tarihli Passau Ziyaret heykelini ele alır. İsa'nın ana rahmindeki sürecini normalden ayırtmaya yönelik yorum bu heykelde, Yahya ana karnında bir mandorla içinde fakat iç organlarla çevrili olarak betimlenmesi ve buna karşılık İsa'nın içinde bulunduğu mandorlanın boş bırakılması ile işaret edilir.³⁰ Verheyen, Utrecht örneği için ise, kadınları çevreleyen yazıtta yer alan *Gloria in Excelsis Deo*³¹ ilahisinin geleneksel olarak aslında Doğum sahnelerinde kullanıldığının altını çizer.³² Böylelikle Müjde, Ziyaret ve Doğum hadiselerinin bileşik yapısı içinde çocuğun durumu, bu betim üzerinden işaret edilmiş olur.

Yukarıda açıklanan teorilerin ışığında doğan bebeğin tam bir oluşmuş bebek olacağı sonucuna varılabilir. Ancak, bu noktada başka bir sorun ortaya çıkar; İsa'nın dünyaya geldiğinde sahip olacağı/olduğu fiziksel ve zihinsel özellikler. Çünkü yeni doğan bebek normal şartlarda rasyonel insan olarak kabul edilmez.

Kilise Babası Sevilla'lı Aziz İsidore Hispalensis (560-636) *Etymologies* eserinde insanın büyüme aşamalarını ilk yedi yaşı içeren bebeklik (*Infantia*) dönemi, yedi ile on dört yaş arasını çocukluk (*Pueritia*) dönemi, on dört yirmi sekiz yaş arasını ergenlik (*Adolescentia*) dönemi, yirmi sekiz elli yaş arasını gençlik (*Iuventus*) dönemi, elli yaş ile yetmiş yaş arasını olgunluk (*Senior*) dönemi ve yetmiş yaş

²⁷ <https://www.facsimiles.com/facsimiles/tres-belles-heures-de-notre-dame#&gid=1&pid=17>

²⁸ <https://adlib.catharijneconvent.nl/Details/collect/39653>

²⁹ Verheyen, Egon, "An Iconographic Note on Altdorfer's Visitation in the Cleveland Museum of Art". *The Art Bulletin*, 46(4), (1964), 537. <https://doi.org/10.2307/3048215> (Erişim Tarihi:27.09.2023)

³⁰ Verheyen, "An Iconographic Note on Altdorfer's Visitation in the Cleveland Museum of Art", 538.

³¹ *Gloria in Excelsis Deo* ilahisi Luka 1: 46-55'de yer alan Meryem'in dua metnidir. "Magnificat Anima Mea Dominum; Et Exsultavit Spiritus Meus In Deo Salutari Meo... / Canım Rab'bi yüceltir, Ruhum, Kurtarıcım Tanrı sayesinde sevinçle coşar..." cümlesiyle başlar. Detay için Bkz. https://hymnary.org/text/magnificat_anima_mea_dominum?extended=true

³² Verheyen, "An Iconographic Note on Altdorfer's Visitation in the Cleveland Museum of Art", 539.

sonrasını yaşlılık (*Senectus*) dönemi olmak üzere yedi evreye ayırır.³³ İlk yedi yaş içeren dönemi ifade eden *infantia* teriminin kökeni Latince ‘in-’ karşıtı veya yokluğu belirten bir ön ek ile ‘fans,’ ‘konuşmak’ anlamına gelen ‘fari’ fiilinin şimdiki halinin birleşimi olup ‘konuşma yeteneğine sahip olmayan’ anlamında kullanılan ‘*infantem*’ (*infans*) kelimesine dayanır.³⁴ Isidore’un metnine bütünsel bakıldığında açıkça erdemlerin olduğu ve iyi ile kötünün ayırt edilebildiği, rasyonel insan modelinin olduğu yaş döngüsü *Adolescentia* (on dört-yirmi sekiz yaş arası) evresinde başlar ve *Iuventus* (yirmi sekiz elli yaş arası) dönemi *tüm yaşların en güçlüsü* olarak tanımlanır.³⁵

Bu noktada dikkat çeken husus, insan gelişimi içinde konuşabilme yeteneğinin belirleyici bir işaretçi olarak kullanılmış olmasıdır. Aristoteles (MÖ. 384-322), rasyonel insan modelini tanımladığı *Politics* eserinde insanı sosyo-politik bir varlık ve konuşma yeteneği verilmiş tek canlı olarak tanımlar.³⁶ Rasyonel bir varlık olarak bütüncül akla sahip insanın konuşma ile olan ilişkisini şöyle açıklar:

“(…) Konuşmanın gücü, uygun olanı ve olmayanı, haklıyı ve haksızı ortaya koymayı amaçlar. Ve yalnızca rasyonel insan iyi ve kötü, adil ve adaletsiz duygusuna sahiptir ve sadece bu duyguya sahip canlı varlıkların birlikteliği bir aile ve devleti oluşturabilir.”³⁷

Augustinus *İtiraflar* eserinde bebeklerin kıskançlık ve şiddet eğilimi gösterdiklerini işaret ederek henüz rasyonel olmamaları nedeniyle yaptıklarının hoş görüldüğünü ancak aynı davranışın yetişkinler tarafından yapılmasının asla kabul edilebilir olmadığını işaret eder.³⁸ Tanrı’nın yardımı olmadan mükemmel doğruluğa erişilemeyeceğini savunan Augustinuscu düşünce için yeni doğan İsa’nın tüm bu infant özelliklerini taşıması olası değildir. Bu durumda, gebelik sürecindeki bulunan formüle benzer bir diğer formül ortaya çıkar. Bu formül, Çocuk İsa’yı çocukluğun zihinsel özelliklerinden uzak, ancak fiziksel olarak çocuk olduğunun da mutlak suretle işaret edildiği, Latince ‘Homo’ (canlı insan) ile ‘Culus’ (küçüklük belirten son ek) birleşiminden oluşmuş, “küçük insan” anlamına gelen Homunculus temsili ile betimlemektir.³⁹

Homunculus modelinin teolojik olarak neden ötürü İsa için tercih edildiğine dair teolojik yorumların anlaşılmasından sonra, sosyolojik nedenlerin de incelenmesi gerekir. Orta Çağ insanı için çocuk biçiminin İsa’ya yansıtılmasında ne noktada problematik bir kapsam içerdiğine dair sorular, dönemin çocukluk algısının anlaşılması ile cevaplanabilir.

2. Sosyolojik Yapı

Fransız tarihçi Jacques le Goff, *Orta Çağ Batı Uygarlığı* kitabında “Orta Çağ’da çocuk yoktur, sadece küçük yetişkinler vardır” der.⁴⁰ Orta Çağ dünyasını olağan üstü felaketler zamanı olarak tanımlar. Buna göre, tıbbi yetersizlikler, ekonomik elverişsizlik, duyarlılık ve davranış bozuklukları ile birleştiğinde birçok hastalık ortaya çıkar.⁴¹ Ortalama yaşam süresinin 30 yılı geçmediği bu dönemde, sayısız düşük ve çocuk ölümleri nedeniyle çocuğun temsil ettiği sosyal konuma ve çocuğa karşı olan ilgi sınırlıdır. Çocuk fikri endişe duygusu ile eş anlamlı algılanır ve Orta Çağ insanının çocuk karşısında

³³ Isidore, *Etymologies*, ed. Stephen A. Barney; W. J. Lewis; J. A. Beach; Oliver Berghof, (New York Cambridge University Press, 2006), (XI,ii:1-10), 241.

<https://sfponline.org/Uploads/2002/st%20isidore%20in%20english.pdf> (Erişim Tarihi:27.09.2023)

³⁴ Onions C.T., *The Oxford Dictionary of English Etymology*, “Infant”, ed. C.T. Onions, (London: Oxford University Press, 1966), 472.

<https://archive.org/details/onions-ed.-the-oxford-dictionary-of-english-etymology-1966/page/472/mode/2up?q=infant> (Erişim Tarihi:27.09.2023)

³⁵ Isidore, *Etymologies*, XI,ii:1-27, 241-242.

³⁶ Aristoteles. *Politics*, çev. Benjamin Jowett, (London: Oxford University Press, 1916), (I:1253a), 28-29. https://ia800209.us.archive.org/25/items/aristotlespolit00aris/aristotlespolit00aris_bw.pdf (Erişim Tarihi:27.09.2023)

³⁷ Aristoteles. *Politics*, (I:1253a), 28.

³⁸ Augustinus, *Confessions*, 1:7;8, 31-32.

³⁹ *Oxford Latin Dictionary*, ed. N. Bryan-Brown, (London: Oxford University Press, 1968), “homo” 800; “culus” 467, “homunculus” 801.

<https://archive.org/details/aa.-vv.-oxford-latin-dictionary-1968/mode/2up?q=homunculus> (Erişim Tarihi:27.09.2023)

⁴⁰ Goff, Jacques (le), *Orta Çağ Batı Uygarlığı*, çev. Hanife Güven, Uğur Güven, (Ankara: Doğu Batı Yayınları, 2021), 322.

⁴¹ Goff, *Orta Çağ Batı Uygarlığı*, 267.

ne üzülmeye ne de büyülenmeye zamanı vardır.⁴² Çocuk ölümleri ile ilgili belki de en çarpıcı bilgi 1361 veba salgınının “Çocukların Vebası” olarak adlandırılmış olmasıdır.⁴³ Çocukluk algısı, aile büyüklerinin de içinde olduğu geniş ailenin ortaya çıkması ile kentsel çevrenin ve burjuvazinin ürünü olacaktır.⁴⁴

Çocukluk algısını, biyolojik ve psikolojik gelişimin belirlendiği tarihsel bir toplumsal yapı olarak ele alan Fransız tarihçi Philippe Ariès, *Centuries of Childhood* eserinde, “Orta Çağ sanatı, on ikinci yüzyıla kadar çocukluğu tanımadı veya onu tasvir etmeye teşebbüs etmedi” der.⁴⁵ Buna göre, bu ihmal, yetersizlik ya da estetik bir kaygıdan kaynaklanmaz, gerçek yaşam alanının bir parçası olarak, *çocukluğun hızla geçen ve hızla unutulmuş bir geçiş dönemi* olarak algılanmasından ötürüdür.⁴⁶ Çocuk tasvirlerinin yetişkin kas yapısı ile betimlenmesinde tereddüt edilmez, *Romanesk formüller dünyasında, on üçüncü yüzyılın sonuna kadar özel bir ifadeyle karakterize edilen çocuklar yoktur, sadece boyutları küçültülmüş erkekler vardır.*⁴⁷ Ariès'a göre, yedi yaşından önce çocuklar minyatür yetişkinler olarak kabul edilir ve bu yaştan sonra sadece iş aktivitelerini veya diğer toplumsal rolleri üstlenen yetişkinlerdir.

Sanat tarihçisi Matthew Knox Averett *The Early Modern Child in Art and History* kitabında, Ariès'in çocukluğun Orta Çağ içindeki algısına dair yaklaşımına eleştirel yaklaşır ve 12. yüzyılda yetimhanelerin sayısındaki artışın, çocuk mezarlarının bulunuşunun ve bulunan çocuk nesnelere çocuğa verilen değeri işaret ettiğini belirtir.⁴⁸ Benzer bir noktada “köylü ailelerinde, çocuklar potansiyel iş gücü olarak katkıda bulunurken, seçkin aileler arasında, aile hattının devamını sağlayarak mirasçı olarak katkıda bulunuyorlardı” der ve böylece çocuğun Orta Çağ toplumundaki konumunun yeniden değerlendirilmesi gerektiğini, Orta Çağ'da çocukluğa duyarlılık ve çocuklar için endişenin geliştirildiğini savunur.⁴⁹ Ancak, onun bu yaklaşımı da yine çocuğun terki ile çocuğa yetişkin görevlerinin atfedilişini işaret eder. İster le Goff ve Ariès'in ister Averett'in tezi geçerli olsun, kuşkusuz ki çocuk kavramı Orta Çağ için yedi yaşından sonra, toplumsal ve ahlaki gelişimin başlamasını gerekli kılar. Nitekim eğitimin başlaması⁵⁰, manastıra kabul ve silahlanma hakkı⁵¹ yedi yaş itibarıyla. İnfant yani ilk yedi yaş kapsayan dönem hem toplumsal görevlerden hem ekonomik katkıdan hem de erdemli yapıdan *henüz* uzak olarak algılanır.

Orta Çağ toplumu içindeki çocuğun algılanışına dair görsel mirasa dair önemli bir örnek, 11. yüzyıla ait Otto III İncil'i yazmasında görülebilir. İsa'nın Çocukları Kutsaması sahnesini betimleyen⁵², minyatürde İsa'nın etrafında toplanan sekiz çocuk, çocukluk özelliklerinden yoksun, basitçe küçük ölçekte birer yetişkin olarak tasvir edilir. (Fig.7)

⁴² Goff, *Orta Çağ Batı Uygarlığı*, 322.

⁴³ Burton, Thomas, *Chronica Monasterii De Melsa*, ed.: Edward A. Bond, (London: Longmans Green Reader and Dyer, 1868), (3),159.https://books.google.com.tr/books?redir_esc=y&hl=tr&id=bCcJAAAAIAAJ&q=Anglia%2C#v=onepage&q=1361&f=false (Erişim Tarihi:27.09.2023)

⁴⁴ Goff, *Orta Çağ Batı Uygarlığı*, 323.

⁴⁵ Ariès, Philippe, *Centuries of Childhood; A Social History Of Family Life*, çev. Robert Baldick, (New York: Alfred A. Knopf, 1962), 33.

⁴⁶ Ariès, *Centuries of Childhood; A Social History Of Family Life*,34.

⁴⁷ Ariès, *Centuries of Childhood; A Social History Of Family Life*,33.

⁴⁸ Averett, Matthew Knox, “Introduction”, *The Early Modern Child in Art and History*, ed. Matthew Knox Averett, (Oxford: Routledge, 2015),6-7.

⁴⁹ Averett, *The Early Modern Child in Art and History*,7.

⁵⁰ Benvenuti, Anna, “Eğitim ve Yeni Kültür Merkezleri”, *Orta Çağ: Barbarlar, Hristiyanlar, Müslümanlar*, ed. Umberto Eco, çev. Leyla Tonguç Basımacı, (İstanbul: Alfa Yayınları, 2012), 167.

⁵¹ Ariès, *Centuries of Childhood; A Social History Of Family Life*,366.

⁵² Matta 19:13-15; Markos 10:13-16; Luka 18:15-17

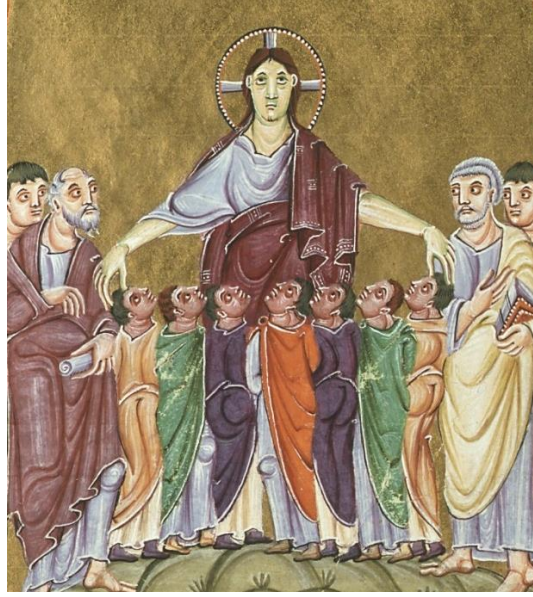

Fig.7: İsa Çocukları Kutsuyor, Otto III İncili, German (Reichenau), 1000, Aydınlatılmış El Yazması, (33,5 x 24 cm.), MS Clm 4453, fol. 116v, Bayerisches Staatsbibliothek, Münih, Almanya.⁵³

3. Görsel Gelenek

Çocuk İsa'nın yetişkin bedeni ile betimlenmesine dair gelenek, Meryem ve Çocuk İsa temsillerinde yer alır. Bu noktada anne ile çocuk arasındaki ilişki, çocuğun doğası ve annenin konumu gibi çeşitli bileşenler dahilinde şekillenen ikonografik program, belirgin olarak çocuğun yetişkin niteliklerini işaret eder. Hans Belting, *Likeness and Presence; A History of the Image Before the Era of Art* kitabında Meryem ve Çocuk İsa temsiliinin ortaya çıkışına dair, Tanrı'nın insan olma sürecini görsel olarak sunarken, onu bir çocuk olarak göstermekten ve onu insan annesinin kucığına koymaktan başka bir alternatif olmadığını işaret eder.⁵⁴ Buna göre, Çocuk İsa'nın nasıl görselleştirileceğine dair sorunsal bir efsaneye bağlanmıştır. Erken dönem ikonalarındaki temsillerin ölü portresi olarak ortaya çıktığının ve işlevinin aziz kültü dolayısıyla sürdürüldüğünün altını çizen Belting, bu tasarımın Çocuk İsa ve Annesi üzerinden ele alınamayacağını belirtir. Böylece; *Havari Luka üzerinden tasarlanan Efsane, bir apostol öğrencisini portre ressamı yaparak apostolik bir köken yaratır ve portre için tanıdık olmayan bir imge formülüne portre statüsü kazandırır.*⁵⁵ İmaj, Göksel Çocuk'un ilahi görünümünü ifade ederken yine de ete kemiğe büründüğü insan koşullarına bağlıdır. Erken dönem Meryem imgesinin değişkenleri, bu nedenle bazen aynı İsa'nın ilahi yönüne, bazen de insan yönüne daha fazla vurgu yapar. Meryem ve Çocuk İsa temsillerindeki figürlerin birbirleri ile olan bedensel iletişimleri üzerinden işaret edilen ikili doğaya dair ilk tasarıma işaret eden Belting şöyle yazar:

“(…) Yüceltilmiş bir tahtta oturan bir figür olarak, Tanrı'nın Annesi, yeni hükümdarı sunan imparator annesine benzer. Eğer bu "imge içinde bir imge" deki Çocuk, mavi bir gökyüzünde tahtta oturuyorsa, çift tema şaşırtıcı bir şekilde somut bir konsepte yoğunlaşır: yani insan anne, Göksel Tanrı'yı insan formunu almadan önce sunmuş olur.”⁵⁶

Belting, bu noktada "Tahtta Meryem" şemasından bahseder. Programda figürler bilgelik tahtında oturur ve Meryem, Tanrı'nın Annesi olarak bedenlenmiş 'Söz'ün taşıyıcısı olarak hizmet eder. Söz bilgelikle eşdeğer tutulduğunda, Bakire *Bilgeliğin Taşıyıcısı* konumunda okunur.⁵⁷ Meryem ve Çocuk

⁵³ <https://www.digitale-sammlungen.de/en/view/bsb00096593?page=50,51>

⁵⁴ Belting, Hans, *Likeness and Presence; A History of the Image Before the Era of Art*, çev. Edmund Jehbcott, (Chicago&London: The University of Chicago Press, 1994), 57.

⁵⁵ Belting, *Likeness and Presence; A History of the Image Before the Era of Art*, 57-58.

⁵⁶ Belting, *Likeness and Presence; A History of the Image Before the Era of Art*, 58.

⁵⁷ Ziolkowski, Jan M. "Images of the Virgin." *The Juggler of Notre Dame and the Medievalizing of Modernity. Picture That: Making a Show of the Jongleur*, (4), (Open Book Publishers, 2018), 164. <http://www.jstor.org/stable/j.ctv8d5t5s.6>. (Erişim Tarihi:27.09.2023)

İsa temsilleri üç ana şema üzerinden gelişim gösterir. 7. Yüzyıl itibarı ile örneklerine rastlanan *Hodegetria* (Yol Gösteren Meryem) şemasında, oturan ya da ayakta duran Meryem çocuğu sol eli ile tutarken sağ eliyle de çocuğu destekler yahut işaret eder. Çocuk ise filozofu karakterize eden giysi ve beden dili ile elinde bir kitap yahut bir rulo tutar ve sol eliyle de takdis işareti yapar.⁵⁸ Bunun yanında tam da Belting'in işaret etmek istediği ayrıma uygun olarak 2. yüzyıl itibarı ile şekillenen diğer bir şema ise çocuğun bebekliğine ve insanlığına vurgu yapar niteliktedir. İlk örneği Pricilla katakompunda yer alan *Galactotrophousa/Lactan* (Süt Veren Meryem) şeması Meryem'i Çocuk İsa'yı emzirirken gösterir.⁵⁹ Meryem ve Çocuk İsa temsillerine dair geniş kullanım alanına sahip diğer bir şema ise ilk örneği 11.yüzyıla dayanan *Eleousa* (Şefkatli Meryem) şemasıdır. Buna göre, Meryem ayakta ya da oturur durumdadır ve çocuğu ile başlarını birbirlerine yakınlaştırırlar. Bu şemanın farklı diğer versiyonları, çocuğu annesinin yüzüne dokunması, boynuna sarılması ya da bedenini kucakta serbest bırakması şeklinde gelişir.⁶⁰ Böylelikle, İsa'nın ikili doğası çocuğun bedeninde, jestlerinde ve annesi ile olan iletişimde farklı şekillerde vurgulanmış olur. Çocuk İsa'nın küçük ölçekte yetişkin bir filozof imajı taşıdığı temsillere dair tespit edilebilmiş erken örnek bugün Santa Maria Maggiore Bazilikasında bulunan, tarihlenmesi 5. yüzyıl olarak kabul edilen⁶¹ *Salus Populi Romani/ Roma Halkının Kurtuluşu* adı ile saygı gören ikonda yer alır. (Fig.8)

Örnekte, Tanrı Anası Meryem'in kucagında oturan Çocuk İsa figürü, filozof tipolojisine uygun, kaş ve saç detayları dolayısıyla yetişkin bir bedensel gelişime sahip olarak betimlenir. Sol eli ile kitap tutarken sağ eliyle takdis işaretini yapar ve burada da bedensel hakimiyetindeki yetişkinlik niteliği işaret edilmiş olur. Benzer ve daha belirgin işaretlerin olduğu diğer bir örnek ise 1200 yılına tarihlenen Sinai ikonunda yer alır. (Fig.9)

Fig.8: *Salus Populi Romani* (Meryem ve Çocuk İsa), 5.yüzyıl, Ahşap Üzerine Tempera, (117 x 79 cm), Saint Mary Major (Basilica di Santa Maria Maggiore) Basilikası, Borghese Şapeli, Roma, İtalya.⁶²

⁵⁸Lasareff, Victor, "Studies in the Iconography of the Virgin." *The Art Bulletin* 20, (1), (1938), 46. <https://doi.org/10.2307/3046561>. (Erişim Tarihi:27.09.2023)

⁵⁹ Lasareff, "Studies in the Iconography of the Virgin.", 27.

⁶⁰ Lasareff, "Studies in the Iconography of the Virgin.", 37-38.

⁶¹ Belting, ikonun kronolojisine dair şu yorumu yapar: "İkonun tarihlenmesi hala açık bir sorudur. İlk katman, Pompei niteliği taşır. Örneğin Çocuğun elinin modellenmesinde bu görülüyor. Çizgisel stilizasyon alanları sekizinci yüzyıla kadar gidilebileceğini gösteriyor. Mount Sinai'deki Elias'ın çok erken bir ikonunda olduğu gibi, Çocuğun kıyafeti altın çizgilerle canlandırılmış drapelere oluşur. Meryem'in duruşu, ellerin katlanmış pozisyonu beşinci yüzyıla tarihlenen Kiev'deki Mount Sinai ikonuna benzer. Meryem'in mor elbisesinin üzerine sarılmış mavi örtüsü, omzundaki ve boynundaki belirgin şekilde değiştirilmiş durumda. Üstteki kırmızı haleler ve çerçeve süslemesi gibi orijinal imgenin bir parçası olamaz. Restorasyon sürecinin yaklaşık olarak 1100 civarında tekrar başlatıldığı ve on üçüncü yüzyılda sona ermiş olabileceği görünüyor." (Belting, *Likeness and Presence; A History of the Image Before the Era of Art*, 67).

⁶² <https://mediakron.bc.edu/rome/santa-maria-maggiore-pauline-chapel>

Fig.9: Meryem ve Çocuk İsa *Hodegetria (Yol Gösteren Meryem) Modeli*, 1200, İkon, Ağaç Üzerine Mozaik, (44,6 x 33,5 cm), St. Catherine Manastırı Müzesi, Sinai, Mısır.⁶³

Sinai örneğinde, Çocuk İsa'nın saç ve kaş çözümü ve tipolojisi yetişkinliği imlediği gibi, annesi ile paralel olarak betimlenmiş boyun çizgileri dikkat çekici bir işaretçidir. İkon, Meryem'i, kafasının iki yanında yer alan madalyonlar içinde yer alan MP ΘY monogramları ile Tanrı Anası olarak tanımlar. İsa'nın tanrısal ve insani doğasının bir arada işaret edildiğine dair en belirgin gösterge, Tanrı Anası'nın çocuğunu sağ eli ile sıkıca kavramasında gözlemlenebilir. Geleneksel Hodegetria'nın aksine, sağ kolunu kullanarak çocuğu desteklemesi de ona *Dexiokratousa* (Sağ el ile destekleyen) unvanını kazandırır.⁶⁴

Benzer biçimde, Hodegetria tasarımına sahip ve yetişkin bedensel niteliklerle ele alınmış Çocuk İsa temsili, Bigallo Ustası'na (1205-1265) ait 1225 yılına tarihlenen panel ve 1230 tarihli Berlinghieri (1210-1287) imzalı örnekte de belirgin olarak izlenebilmektedir. (Fig. 10-Fig.11)

⁶³ <https://stcatherines.mused.org/en/items/146897/mother-of-god-and-child>

⁶⁴ Damianos (Archbishop). "The Icon as Ladder of Divine Ascent in Form and Color" Ed. Helen C. Evans, *Byzantium; Faith and Power (1261-1557)*. New Haven Yale University Press, 2004. 348. <https://archive.org/details/byzantiumfaithpo000unse/page/348/mode/2up> (Erişim Tarihi:27.09.2023)

Fig.10: Bigallo Ustası, Meryem ve Çocuk İsa *Hodegetria (Yol Gösteren Meryem) Modeli*, 1225, Ahşap Panel, Fiesole Katedrali, San Romolo, Toskana, İtalya.⁶⁵

Fig.11: *Berlinghiero* Berlinghieri, Meryem ve Çocuk İsa *Hodegetria (Yol Gösteren Meryem) Modeli*. 1230, Ahşap Üzerine Tempera, (80.3 x 53.7 cm), As.No.60.173 The Metropolitan Museum of Art, New York, USA.⁶⁶

Erken örneklerde annesinin kucağında dik ve hiyerartik bir duruşla oturan yetişkin niteliklere sahip Çocuk İsa, 13.yüzyılın son yarısına tarihlenen Cimabue (1240-1302) imzalı örnekte Eleoussa modeli takip edilerek farklı bir çerçevede ele alınır. (Fig.12) Serbest bir beden dili ile annesinin yanına dokunan Çocuk İsa'nın yüzü, kaş ve saç çizgisi yetişkinliğe dair belirgin bir işareti içermezken, anatomik olarak bedeninde kas gruplarının vurgulanması ile *homunculus* niteliğini ortaya koyar.

13. yüzyıl sonu, Çocuk İsa temsillerindeki çıplaklaşmanın gözlemlenmeye başladığı dönem olarak işaretlenebilir. Çocuğun teolojik, duygusal ve ahlaki olarak eşsiz bir varlık olarak algılanmasına yönelik ilginin uyandığı 14. yüzyıl başında Doğum tasvirlerinde Meryem ve Çocuk arasındaki ilişki, anne ve çocuk arasındaki doğal bağ vurgulanarak ele alınmaya başlanır. Annenin şefkati ve çocuğun ona yaklaşma çabalarında giderek daha belirgin hale gelir.⁶⁷ Bu motif artık samimi ve ilham verici bir dini ilişkiye dönüşür. Çocuk genellikle Meryem'in duasına bir el hareketiyle cevap verir ki bu, bir nimet işareti olarak yorumlanır. Dini niteliğine rağmen, izleyiciye Meryem'in doğurduğu Oğlu arasındaki bağı hatırlatır.⁶⁸

⁶⁵ https://www.wga.hu/support/viewer_m/z.html

⁶⁶ <https://www.metmuseum.org/art/collection/search/435658>

⁶⁷ Schiller, Gertrud, *Iconography of Christian Art*, çev. Janet Seligman, (New York: Graphic Society, 1971), (1), 74.

⁶⁸ Schiller, *Iconography of Christian Art*, 77.

Fig.12: Cenni de Pepo (Cimabue), Meryem ve Çocuk İsa *Eleoussa (Merhametli Meryem) Modeli*,13.yy, İkon,Ahşap Üzerine Tempera (69 x51 cm.) Santa Verdiana Müzesi, Castelfiorentino Komünü, Floransa, İtalya.⁶⁹

Bernard de Clairvaux'un mistisizmi, merkezinde Çocuk İsa'ya ve acı çeken Rabbe yönelik sevginin ve bağlılığın yer aldığı bir yapı taşır. Bernard, Tanrı'nın insan olarak dünyaya gelmesi hadisesi içeriğindeki, insanlık günahı yüzünden *alçılması gerekliliğinin* kavranması gerektiğini, içine girdiği yoksulluğu ve bu yüzden yaratılmış doğanın acısını hissettiğinin anlaşılmasını düşünmeye yönlendirir.⁷⁰ 1221-1274 yılları arasına tarihlenen ve 14. yüzyılda yaygın olarak kullanılan, Johannes de Calibus'a atfedilen *Meditations Vitae Christi* metni, Çocuk İsa'yı insani özelliklerini vurgulayarak betimler.⁷¹ Bu yeni tutum, öncelikle 13. yüzyılın Doğum temsillerinde ortaya çıkan ve 14. yüzyılda bir yandan daha derin bir ruhsal ifadeye, diğer yandan gerçekçi temsil arzusuna dayanan gelişmeye yol açar.⁷² 14. yüzyılda, Çocuk İsa'nın insani özelliklerine yapılan vurgu, Kutsal Çocuk temasını şekillendirir.⁷³ Çocuk İsa kültüründe Tanrının çocukluğu, İlahi Çocuk, Çocuk Kahraman ve çocuğun "ilk manevi gören" veya "ilksel varlık" olarak ele alınır. Yeni doğan çocuk, evreni kontrol eden güçlerin yetişkine göre daha doğrudan etkili olduğu bir varlıktır; çünkü yetişkinlik, birçok diğer koşullar tarafından belirlenir.⁷⁴

Şekillendirici Rönesans düşüncesinin çocuk temsili üzerindeki etkisi, çocuğun tipolojisinde Helenistik Eros betimine yaklaşım bağlamında gözlemlenebilmektedir. Böylelikle, yetişkin bedeni ile betimlenen Çocuk İsa temsillerinde portrelerde işaret edilen yetişkinlik nitelikleri ortadan kalkmaya başlar ancak bedendeki homunculus özellikleri kullanılmaya devam edilir. Lorenzo de Bicci (1350-1427) imzalı örnekte, anne ve çocuk, Kutsal Çocukluk temasının getirisi, Lactan Meryem şemasının bir uzantısı olarak şekillenmiş çocuğun annesinin memesini giysinin altından kavradığı temsil düzeni ile ele alınır (**Fig.13**).

⁶⁹ https://www.piccoligrandimusei.it/en/blog/portfolio_page/the-santa-verdiana-museum-castelfiorentino/
<https://www.piccoligrandimusei.it/wp-content/uploads/2014/06/5madonna-bamino.jpg>

⁷⁰ Schiller, *Iconography of Christian Art*, 75.

⁷¹ Marcus, Leah S. "The Christ Child as Sacrifice: A Medieval Tradition and the English Cycle Plays". *The Christ Child in Medieval Culture: Alpha es et O*. Ed. Mary Dzon ve Theresa M. Kenney. (Canada: University of Toronto Press, 2012), 3

⁷² Schiller, *Iconography of Christian Art*, 76.

⁷³ Ariès, *Centuries of Childhood; A Social History Of Family Life*,36.

⁷⁴ Panofsky, Erwin, *Meaning In The Visual Arts*. (New York: Doubleday Anchor Books, 1955), 77.

Fig.13: Lorenzo di Bicci, *Meryem ve Çocuk İsa Meleklerle*, 14.yy, Ahşap Üzerine Tempera ve Altın Kaplama, Panel, (81,3 x 54,3 cm), Fine Arts Museums of San Francisco (FAMSF), USA.⁷⁵

Böylelikle Çocuk İsa'nın bir homunculus formu ile betimlenmesine dair örnekler, beden gelişkinliğine, güçlülüğüne ve insan üstü özelliklerine odaklanarak devam eder. Ferrera'ya (1441-1461) ait örnek, Çocuk İsa'yı geleneğe uygun olarak annesinin kucağından uzağa yerleştirir. (Fig.14) Bu bedensel mesafe, Schiller tarafından Doğum sahnelerindeki anne ve bebeğin arasına giren bedensel mesafenin yorumlanması bağlamında ele alınabilir.⁷⁶ Bedensel olarak artık kucaklanmayan Oğul, Kutsal Çocukluk ile, bireysel olarak ayakta durur, sol elinde evrenin küresini tutar ve sağ eliyle takdis işareti yapar biçimde, kitabın da yerleştirildiği bir platformun üzerindedir. Çocuk İsa, portrecilik bağlamında doğrudan çocuksu niteliklerle betimlenirken, bedeninde işaret edilen kas grupları, yetişkinliğe vurgu yapar.

Fig.14: Bono de Ferrara, *Meryem ve Çocuk İsa*, y.1450, Ahşap Üzerine Tempera, (74,1 x 50,4 cm), Inv.No:1030, Museum of Fine Arts Budapest, Macaristan.⁷⁷

⁷⁵ <https://www.famsf.org/artworks/madonna-and-child-with-angels>

⁷⁶ Schiller, *Iconography of Christian Art*, 58-88.

⁷⁷ <https://www.mfab.hu/artworks/madonna-and-child-7/>

Çocuk, annesi ile bedensel bir iletişimde bulunmaz. Bu noktada annenin hizmet ettiği konum, *Maesta* programına benzer biçimde Kutsal Çocuğu sunan aracı ve taşıyıcı anne olarak yorumlanabilir. Benzer bir noktada, Siena ekolünün örneklerinden biri olan, Giovanni di Paolo (1403-1482) imzalı altar panosundaki örnek, Çocuğu yetişkin bedeni, yetişkin yüzü ve annesinin kucağında ayakta dururken betimler. (Fig.15) Bu örnek, iki figürü birbirinden ayırmaz. Anne hala çocuğunu tutmakta ve çocuk da sol eli ile annesinin yakasından yakalamaktadır. Bu temsil biçiminin dünyasal bir anne ve oğul ilişkisi halinde değişimi daha sonra Yüksek Rönesans döneminde gerçekleşir⁷⁸.

Fig.15: Giovanni di Paolo, *Meryem ve Çocuk İsa ve Azizler*, 1475-1480, Ahşap üzerine Tempera ve Altın Kaplama, Altar Panosu, (Tamamı 202 x 197 x 4.4 cm, Orta panel 136.5 x 54.7 cm), The Walters Art Museum, Baltimore, USA.⁷⁹

Örneklerde görüldüğü üzere 15. yüzyılda Meryem ve Çocuk İsa'nın, mevcut dini ve toplumsal kaygılardan uzaklaşarak, bir anne oğul bağlamında ele alınışı başlamakla birlikte henüz çocuk İsa'nın yüzü ve gövdesi gerçek bir çocuk görünüşüne sahip değildir ancak elini annesinin göğsüne koyan ya da yakasını tutan bir bebek olarak tasvir edilmektedir. Zamanla aktif şekillendirici olan hümanizmin yükselişi ve Yeni Platoncu okuma çerçevesinde insani yanı baskın tasvirler gerçekleşir. Ruhu ve bedeni birbirinden ayıran Orta Çağ kavrayışına karşı, insanı tinsel ve bedensel bir bütün olarak okumaya yönelik epistemik gelişim, 16. yüzyılda Rönesans'ın yeni Çocuk İsa'sını yaratır. Yüksek Rönesans ustaları anne ve çocuk ilişkisini gözler önüne seren Meryem ve Çocuk İsa resimleri yapmaya başlarlar. Örneğin; Raffaello Sanzio da Urbino (1483-1520) imzalı *Madonna della Seggiola*, kucağında tuttuğu oğluna sıkı sıkı sarılan klasik mavi pelerini yerine omuzlarına renkli bir şal koymuş ve başına Doğu tarzında bir türban takmış olan bir Meryem figürü ve gerçekçi bir çocuk görünümündeki bebek İsa'yı gösterir. (Fig.16)

⁷⁹ <https://art.thewalters.org/detail/14988/virgin-and-child-with-saints/>

Fig.16: Raffaello Sanzio da Urbino, *Madonna della Seggiola*, Ağaç Üzerine Yağlı Boya, (Çap:71 cm), Galleria Platina (Plazzo Pitti), Floransa, İtalya.⁸⁰

SONUÇ

Böylelikle İsa'nın insan ve tanrı olarak ikili doğasının görselleştirilmesindeki kaygıların bir yansıması olarak okunabilecek Çocuk İsa'nın homunculus nitelikleri ile betimlenmesine dayalı gelenek, İsa'nın ana rahmine yerleştirilmesi, rahimdeki gelişimi, anne ile olan maddesel ve ruhsal bağlantısı son olarak Orta Çağ sosyolojik zemininde çocuk kavramının anlaşılması ile incelenilmekte ve birbirine neden sonuç ilişkisi bağlamında sıkı sıkıya bağlı olan tüm bu parametreler ile Orta Çağ sanat üretiminde aktif kullanım alanı kazanmış Homunculus İsa betimleri açıklanabilmektedir. Belirli bir dönemin, bazı kaygılar ile belirli bir temsil üzerine yoğunlaşmış olması, bahsedilen Çocuk İsa betimlerinin ikonografik olarak yeniden ele alınmasını gerekli kılar. Homunculus terimi her ne kadar 16. yüzyıl sonrası simya literatüründe farklı bir çerçeveyi işaret ediyor olsa da etimolojik olarak yetişkin özelliklerle betimlenen Çocuk İsa temsilleri için de kullanılabilir bir yapıya sahiptir. Bu çalışma, umuyorum ki, Çocuk İsa temsillerinin gelişimini, Meryem ve Çocuk İsa temsillerindeki figürlerin teolojik yapısı dolayısıyla çeşitlilik gösteren tüm görsel formüllerin ele alındığı, kapsamlı bir çalışmaya ilham verecektir.

KAYNAKÇA

Aquinas, Thomas. *Compendium Theologiae*. Çev. Cyril Vollert, S.J. London: B. Herder Book Co., 1947.

<https://isidore.co/aquinas/english/Compendium.htm> (Erişim Tarihi:27.09.2023).

Aquinas. Thomas. *The Summa Theologica*. Çev. Tim Perrine, Christian Classics Ethereal Library, Ayrıca Bkz: Aquinas Thomas, *Summa Theologiae*, Aquinas Institute, Inc.© , 2020.

<https://aquinas.cc/la/en/~ST.III.Q33.A1.C.2> (Erişim Tarihi:27.09.2023).

Ariès, Philippe. *Centuries of Childhood; A Social History Of Family Life*. Çev. Robert Baldick, New York: Alfred A. Knopf, 1962.

Aristoteles. *Generation of Animals*. Çev. A.I. Peck. ed. T.E. Page. Cambridge: Harvard University Press, 1943.

⁸⁰ <https://www.wga.hu/frames-e.html?/html/r/raphael/5roma/2/07sedial.html>

- Aristoteles. *Politics*. Çev. Benjamin Jowett. London: Oxford University Press, 1916. https://ia800209.us.archive.org/25/items/aristotlespoliti00aris/aristotlespoliti00aris_bw.pdf (Erişim Tarihi:27.09.2023).
- Augustinus, *Confessions*. Ed. Betty Radice. Çev. R.S. Pine-Coffin. London: Penguin Books, 1961.
- Augustinus. “Questiones Exodi”, *Corpus Christianorum Series Latina*, 33. Turnholt Belgium: Brepols, 1953.
- Averett, Matthew Knox. *The Early Modern Child in Art and History*. Ed. Matthew Knox Averett. Oxford: Routledge, 2015. 1-20.
- Belting, Hans. *Likeness and Presence; A History of the Image Before the Era of Art*. Çev. Edmund Jehbcott. Chicago&London: The University of Chicago Press, 1994.
- Benvenuti, Anna. “Eğitim ve Yeni Kültür Merkezleri”, *Orta Çağ: Barbarlar, Hristiyanlar, Müslümanlar*. Ed. Umberto Eco. Çev. Leyla Tonguç Basmacı, İstanbul: Alfa Yayınları, 2012. 165-172.
- Burton, Thomas. *Chronica Monasterii De Melsa*. Ed.: Edward A. Bond. London: Longmans Green Reader and Dyer, 1868. (3). https://books.google.com.tr/books?redir_esc=y&hl=tr&id=bCcJAAAIAAJ&q=Anglia%2C#v=onepage&q=1361&f=false (Erişim Tarihi:27.09.2023).
- Caulibus, Iohannis (de). *Meditaciones Vitae Christi*, Olim S. Bonauenturo Attributione. Ed. M. Stallings-Taney, *Corpus Christianorum Series Latina*, 153. Turnhout, 1997.
- Clairvaux, Bernard (de). *Les 12 Prerogatives de la Bienheureuse Vierge Marie*. Çev. Michel Perrin, 2002. http://eucharistiemisericor.free.fr/saint_bernard.php (Erişim Tarihi:27.09.2023).
- Damascene, Jean. *Expose Exacte De La Foi Orthodoxe*. Çev. Emmanuel Ponsoye, Paris, 1966. <https://www.scribd.com/document/446814882/John-Damascene-De-Fide-orthodoxa-French-pdf> (Erişim Tarihi:27.09.2023).
- Damianos (Archbishop). “The Icon as Ladder of Divine Ascent in Form and Color” Ed. Helen C. Evans, *Byzantium; Faith and Power (1261-1557)*. New Haven Yale University Press, 2004. 335-389. <https://archive.org/details/byzantiumfaithpo0000unse/page/348/mode/2up> (Erişim Tarihi:27.09.2023).
- Goff, Jacques (le). *Orta Çağ Batı Uygarlığı*. Çev. Hanife Güven, Uğur Güven. Ankara: Doğu Batı Yayınları, 2021.
- Isidore, *Etymologies*. Ed. Stephen A. Barney; W. J. Lewis; J. A. Beach; Oliver Berghof, New York Cambridge University Press, 2006. <https://sfponline.org/Uploads/2002/st%20isidore%20in%20english.pdf> (Erişim Tarihi:27.09.2023)
- James, Montague Rhodes. “Book of James or Prolevangelium”, *The Apocryphal New Testament*. Oxford Clarendon Press, 1984.

- Lasareff, Victor. "Studies in the Iconography of the Virgin." *The Art Bulletin* 20, (1). 1938. 26–65. <https://doi.org/10.2307/3046561>. (Erişim Tarihi:27.09.2023).
- Marcus, Leah S. "The Christ Child as Sacrifice: A Medieval Tradition and the English Cycle Plays". *The Christ Child in Medieval Culture: Alpha es et O*. Ed. Mary Dzon ve Theresa M. Kenney. Canada: University of Toronto Press, 2012. 3-29.
- Onions C.T. *The Oxford Dictionary of English Etymology*, "Infant", Ed. C.T. Onions, (London: Oxford University Press, 1966. <https://archive.org/details/onions-ed.-the-oxford-dictionary-of-english-etymology-1966/page/472/mode/2up?q=infant> (Erişim Tarihi:27.09.2023).
- Oxford Latin Dictionary*. Ed. N. Bryan-Brown, London: Oxford University Press, 1968. "homo" 800; "culus" 467, "homunculus" 801. <https://archive.org/details/aa.-vv.-oxford-latin-dictionary-1968/mode/2up?q=homunculus> (Erişim Tarihi:27.09.2023).
- Panofsky, Erwin. *Meaning In The Visual Arts*. New York: Doubleday Anchor Books, 1955.
- Ruether, R.R. "Immaculate Conception of the Blessed Virgin Mary". *A New Dictionary of Christian Theology*. Ed. Alan Richardson, John Bowden. London: SCM Press, 1983. 286-287.
- Schiller, Gertrud, *Iconography of Christian Art*. (1). Çev. Janet Seligman. New York: Graphic Society, 1971.
- Tasioulas, Jacqueline, "Heaven And Earth In Little Space; The Foetal Existence Of Christ In Medieval Literature And Thought". *Medium Ævum*, 76(1), 2007. 24–48. <https://doi.org/10.2307/43632295> (Erişim Tarihi:27.09.2023).
- Damianos (Archbishop). "The Icon as Ladder of Divine Ascent in Form and Color" Ed. Helen C. Evans, *Byzantium; Faith and Power (1261-1557)*. New Haven Yale University Press, 2004. 335-389. <https://archive.org/details/byzantiumfaithpo0000unse/page/348/mode/2up> (Erişim Tarihi:27.09.2023).
- Verheyen, Egon. "An Iconographic Note on Altdorfer's Visitation in the Cleveland Museum of Art". *The Art Bulletin*, 46(4), 1964. 536–539. <https://doi.org/10.2307/3048215> (Erişim Tarihi:27.09.2023).
- Voragine, Jacob (de). *Legenda Aurea*. (1). Ed. Th. Gresse, Liepzig: Librariae Arnoldinae, 1850. <https://archive.org/details/legendaureavulg00jacouoft/page/158/mode/2up?view=theater> (Erişim Tarihi:27.09.2023).
- Ziolkowski, Jan M. "Images of the Virgin." *The Juggler of Notre Dame and the Medievalizing of Modernity. Picture That: Making a Show of the Jongleur*, (4), Open Book Publishers, 2018. 159–92. <http://www.jstor.org/stable/j.ctv8d5t5s.6>. (Erişim Tarihi:27.09.2023).